

Mr Neda ČUKAC

O NEPOZNATIM I MANJE POZNATIM ČASOPISIMA U BOSNI I HERCEGOVINI (1850-1990)

SAŽETAK

O bibliografiji periodičnih publikacija se kod nas nije mnogo pisalo. Predmet našeg istraživanja su bili časopisi koji su nastali u BiH, kao i izvan njenih granica, a odnose se na BiH od 1850 do 1990. Iz korpusa koji broji 625 časopisa koje smo uspjeli registrirati izabrali smo samo naslove o kojima se do sada nije pisalo ili se pisalo vrlo malo.

Moramo naglasiti da se mi nismo bavili bibliografijom niti je to bio cilj ovoga rada. Smatramo da ćemo sa podacima koje smo prezentirali omogućiti da retrospektivna bibliografija BiH koja se radi, a posebno specijalne bibliografije za pojedina znanstvena područja koje će se eventualno raditi, budu što potpunije. Katalog koji smo načinili u toku istraživanja i uspjeli sačuvati, moći će poslužiti za rekonstrukciju fondova bosanskohercegovačke periodike koja je uništena u ovome ratu.

U V O D

O bibliografiji periodičnih publikacija kod nas nije se mnogo pisalo za razliku od monografskih publikacija o kojima postoji znatno više izvora. Prvi zvanični izvor za časopise je BIBLIOGRAFIJA ŠTAMPE U BIH (1850-1941) autora Đorđa Pejanovića (Sarajevo, 1961), Anali Leksikografskog zavoda FNRJ (Zagreb, 1955), Bibliografija časopisa i novina (Beograd, 1956) koja je izlazila sa izmijenjenim naslovom u kontinuitetu do 1992. Pojedini autori su u nekim časopisima objavili radove o bibliografiji časopisa i novina od kojih izdvajamo rad Seida Traljića Prilog bibliografiji BiH štampe objavljene u Vijesniku bibliotekara Hrvatske 1951, rad Mehmeda Hadžijahića Bibliografija časopisa i novina u BiH od 1850-1941 objavljene u Historijskom zborniku, god. IV, 1-4, str. 349-351. Od 1977. u izdanju NUB BiH počeo je izlaziti Pregled BH časopisa i novina a od 1981. ista publikacija nosi naziv Bibliografija bosanskohercegovačkih časopisa i novina.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Predmet našeg istraživanja su časopisi nastali na tlu BiH od 1850-1990. Izlaženjem Bosanskog prijatelja Ivana Franje Jukića, 1850. godina se smatra začetkom nastajanja časopisa na tlu BiH. Zbog specifičnosti kulturno historijskih prilika primijenili smo periodizaciju koja obuhvata tri značajna historijska razdoblja koja se međusobno veoma razlikuju i imaju određene karakteristike i to:

- I 1850-1918
- II 1918-1941
- III 1941-1990

Naš uzorak je predstavljen sa 625 časopisa od čega u prvom periodu 206, u drugom 121 i u trećem 298 časopisa, uz napomenu da smo u prvom periodu obuhvatili i novine, jer tada još nije bilo jasne diferencijacije između časopisa i novina. Svaki od istraživanih perioda je predstavljao otkrivanje novih podataka o bosanskohercegovačkoj časopisnoj produkciji.

Tako smo u prvom periodu otkrili postojanje dva značajna BH časopisa iz medicinskih i tehničkih nauka. *Jachrbuch des bosnisch - herzegovinischen Landesspitals* iz oblasti medicinskih nauka je prema našim istraživanjima izlazio od 1897. - 1900. a predstavlja početke razvoja medicinske znanosti kod nas. *Jahresbericht des Technischen Klub in Sarajevo* je privijenac iz oblasti tehničkih znanosti za koji smo pronašli podatke od 1889-1911. Detaljnije podatke o ovim časopisima smo već objavili ili su predati u štampu (1,3). Kako su ovi časopisi pisani na njemačkom jeziku smatrali smo da bi bilo interesantno spomenuti i časopis *Zdravlje* koji je počeo izlaziti u Sarajevu 1914. godine i čiji se jedini broj 1 čuva u Gazi -Husrefbegovoj biblioteci. Ovaj časopis je pisan na našem jeziku popularno za narod. Postojeće bibliografije i sekundarne publikacije nisu citirale ove časopise tako da ih treba dalje istraživati i eventualno utvrditi njihov pravi vijek trajanja.

Kuriozitet ovoga vremena je časopis *Jedro* koji je izlazio u Sarajevu od 1914-1918. godine, a o kome se do sada nije pisalo. Časopis je izdavao BH savez Austrijskog pomorskog društva, a iz podnaslova se vidi da je to bio list za pomorstvo. Bio je to prvi i ostao do danas jedini časopis te vrste u BiH. Njegovi primjerci se danas čuvaju u Arhivu RBiH i Zemaljskom muzeju. Ovaj časopis citira i M. Traljić i Đ. Pejanović, kao i Anali Leksikografskog zavoda, ali detaljniji podaci nisu prezentirani široj korisničkoj populaciji. Iz fotokopije koju posjedujemo istaknuli bi nekoliko članaka kao npr. Uloga Bosne na Jadranskom moru, zatim Dvije značajne luke BH - Neum i Sutorina. Ovaj časopis sadrži i mnogobrojne reklamne oglase što bi se sa današnje tačke gledišta moglo smatrati začetkom marketinga.

Koliko je bila raznolika časopisna produkcija toga vremena vidi se i iz činjenice da je u to doba postojao interes i za turizam i gospodarske prilike u BiH, tako da je pokrenut i časopis *Der Tourist* (1909-1910), a imao je uporedni naslov na našem jeziku. Prilozi su pisani na njemačkom, mađarskom, španskom, hebrejskom, arapskom i našem jeziku. Naši bibliografi ga citiraju, ali su njegovi primjerci koje smo pronašli u NUB BiH izgorjeli prilikom granatiranja. Nadamo se da su se sačuvali oni koji su evidentirani u Zemaljskom muzeju. Iako je izlazio vrlo kratko pokazuje da turizam na ovim prostorima ima svoju tradiciju i da bi bilo sasvim normalno da se pokrene sličan časopis i danas.

Smatrali smo da među ovim časopisima treba spomenuti *Financijalni ljetopis* čiji je podnaslov Bosanskohercegovački kompas, a evidentirali smo brojeve od 1910-1913 u NUB BiH, (koji su takođe izgorjeli) i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Ovaj časopis je rezultat

potreba trgovaca i industrijalaca da se pregledno informiraju o svim privrednim granama, s obzirom da je u to doba došlo do naglog razvoja trgovine i industrije. Ljetopis je pisan na našem jeziku sa uporednim naslovom na njemačkom jeziku, a pismo je bilo ćirilica i latinica. U tom časopisu se prvi puta pojavljuju sređeni statistički podaci iz oblasti rudarstva, željeznica, trgovine, zanatstva, banaka i dioničarskih i industrijskih poduzeća. Zato ga možemo smatrati začetkom budućeg *Statističkog godišnjaka* i nekih časopisa iz oblasti ekonomskih znanosti. To je ostao do danas prvi i jedini sačuvani dokumenat ove vrste kod nas. Pokretači i izdavači časopisa bili su ugledni ljudi toga vremena, ali se mora priznati da njihov zadatak nije bio nimalo lak i njihova je zasluga što se uopće pojavio (Hinko Pilepić i Fritz Seichert). Primjerci ovoga časopisa pronađeni su u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu tako da će se moći jednoga dana mikrofilmovati i ponovo naći u našim fondovima.

Od književnih časopisa u ovom periodu spomenuli bi *Zoru* koja je izlazila u Mostaru, a čiji su urednici bili Aleksa Šantić i Svetozar Ćorović. Časopis je počeo izlaziti 1896. i izlazio je do 1901. Sadržaj je bio podijeljen tematski: pjesme, pripovijetke, dramska djela, putopisi, studije i rasprave, o romanu, ocjene i prikazi. Mada je to bio pretežno književni časopis donosio je priloge i iz drugih oblasti. Značajno je da su sadržani prikazi djela tadašnje izdavačke djelatnosti kod nas i u svijetu. S obzirom da su njegovi pokretači i urednici bili poznati književnici, oni su ovome časopisu dali odgovarajuću fizionomiju, tako da je imao i značajnu prosvjetiteljsku ulogu. Tako su uspjeli da okupe značajne ličnosti toga doba ne samo iz svoga kraja nego i šire npr. Milka Grgurova, Avdo Karabegović Hasanbegov, Vladislav Ribnikar, Marko Car i dr. On predstavlja izuzetan primjer dobro uređivanog časopisa za književnost koji zaslužuje da se pomene u istoriji nastanka bosanskohercegovačkih časopisa i da se posebno prikaže. Citirao ga je Đ. Pejanović, a postoji i njegova bibliografija.

Od časopisa iz oblasti prosvjete izdvojili smo *Muallim* (Učitelj) čije primjerke posjeduje Gazi-Husrefbegova biblioteka, a posjedovala ih je i Nacionalna i univerzitetska biblioteka u Sarajevu koji su nestali u požaru 25. augusta 1992. Prema pronađenim podacima izlazio je od 1910-1914. Bio je to staleško prosvjetni list jer se bavio problemima učitelja i prosvjećivanjem naroda što dokazuje sadržaj prvog broja: O arapskom pismu kod nas, O muftijskim problemima i sl. Tekstovi su pisani arabicom, a od br. 4 iz 1913. godine na latiničnom pismu. Citira ga Pejanović.

Još jedan prosvjetni list koji želimo istaći je *Učiteljska zora*, list za učitelje i školu čiji je urednik bio Ante Jukić, a izlazio je u Mostaru. Pored pripovijedaka i pjesama u rubrici Pabirci je donosio vijesti iz oblasti obrazovanja u svijetu. Ovaj časopis je izlazio od 1905-1919. Analizom njegovog sadržaja utvrdili smo da se radi o vrijednom časopisu koji je doprinio razvoju učiteljskog poziva u tim krajevima. Njegove primjerke smo pronašli u Biblioteci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, gdje su se nadamo se sačuvali. Oni primjerci koje je posjedovala Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH u Sarajevu su uništeni.

Mada vrlo bogata, časopisna produkcija ovoga perioda je imala i 23 naslova koji su izlazili u Zagrebu, a pisali su o Bosni i Hercegovini. Štampali su ih privatnici Stjepan Batt i Wilim Bukšek, ali su izlazili samo jednu godinu. Od ukupno 206 naslova iz toga perioda 1/3 je izlazila 1-2 godine, a 24 naslova su izlazila u izdanju strukovnih udruženja i znanstvenih asocijacija i institucija.

Izdavačko štamparska produkcija u drugom periodu (1918-1945) je bila veoma raznolika, ali u ovom periodu dolazi do diferencijacije časopisa i novina, nestaju časopisi pisani na njemačkom jeziku i pojavljuju se potpuno novi naslovi. U ovom periodu smo otkrili postojanje još jednog časopisa iz oblasti medicine *Vjesnik Zavoda za suzbijanje endemijskog sifilisa* iz 1942. godine koji je izlazio u Banja Luci, a NUB BiH je u svojim fondovima imao primjerke 1,3 - 6 koji su takođe nestali razaranjem Biblioteke. Bio je to specijalistički časopis koji je nastao zbog potrebe suzbijanja ove specifične bolesti. Ova publikacija nije registrovana niti u jednoj sekundarnoj publikaciji, tako da se širi krug korisnika medicinske literature nije ni mogao sresti sa ovim naslovom. Eventualno bi se ovaj časopis mogao smatrati, bar za sada, prvim specijalističkim časopisom iz oblasti medicine da bi kasnije nastali drugi specijalistički časopisi kao rezultat razvoja medicinske znanosti kod nas. Bilo bi značajno utvrditi da li se možda ovaj naslov uspio sačuvati u nekoj instituciji.

Smatrali smo interesantnim spomenuti ilustrirani filmski časopis *Filmska revija* koji je izlazio davne 1924-1926. godine u Sarajevu koji, mada je imao vrlo kratak vijek trajanja, predstavlja kuriozitet, a za izučavanje historije filma neprocijenjiv izvor podataka. Primjerke ovog rijetkog časopisa pronašli smo u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu. U svojoj bibliografiji citirao ga je Đ. Pejanović kao i Anali Leksikografskog zavoda iz Zagreba.

Banjalučki glasnik čiji smo br. I iz 1928. godine pronašli u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu je prvi i jedini broj toga časopisa jer nismo uspjeli registrovati niti jedan drugi broj. Urednik je bio Muhamed Tabaković. Niti jedna sekundarna publikacija ga ne citira pa i on na neki način znači eventualnu dopunu bosanskohercegovačkoj produkciji periodičnih publikacija.

Monda curiero ili Svijetski glasnik je bio ilustrovani časopis za obrt, industriju i sve grane ekonomije. Njegov kuriozitet je, jer je koristio esperanto jezik. Međutim kao i mnogi časopisi toga doba izlazio je samo od 1930-1931. Jedini primjerak ovoga časopisa se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a citirao ga je i Đ. Pejanović i Anali Leksikografskog zavoda.

U ovom periodu imamo pojavu nekoliko časopisa u oblasti pozorišne umjetnosti pa bi spomenuli časopis *Pozornica* koji je izlazio u Sarajevu, a urednik je bio Rade Ramović. Uspjeli smo registrirati samo broj iz 1926. godine, a i taj broj je zauvijek nestao prilikom granatiranja Vijećnice. Zabilježen je u Bibliografiji Pejanovića i Analima Leksikografskog zavoda.

Još jedan časopis je bio rijedak, a izašao je samo jedan broj 1934. godine u Sarajevu, *Jutro za islamsku mladež* čiji je urednik bio Omer Šehić. To je bio ustvari prilog muslimanskom listu *Jutro* samo se bavio

problematikom mladih ljudi. Ovaj primjerak časopisa čuvao se u NUB BiH, ali se nadamo da će se možda uspjeti negdje drugdje pronaći i tako sačuvati. Citiran je samo u Analima Leksikografskog zavoda u Zagrebu.

U ovom periodu pojavljuju se časopisi namijenjeni ženi. Jedan od njih je *Hrvatica*, ženski ilustrovani književni časopis koji je uređivala Marija Jurić Zagorka, a izlazio je od 1938-1941. Pronašli smo jedine primjerke ovog časopisa u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

Ovo su samo neki iz ogromnog korpusa časopisa koje smo smatrali interesantnim i o kojima se ustvari vrlo malo zna ili se pojavljuju prvi put. U ovom periodu najviše glasila izdaju državne institucije, ali se razvija novi vid nakladništva, tačnije sarađuju nakladnici iz Sarajeva i Zagreba, Sarajeva i Beograda itd. Međutim 50% od ukupno 121 časopisa je imalo kratak vijek trajanja, samo godinu dana, a najveći dio časopisa je izlazio u periodu od 1919-1930.

Posljednji istraživani period od 1945-1990. godine je imao brojčano najjaču produkciju BH periodičnih publikacija. To je vrijeme kada su dostavljeni zakonski propisi o dostavljanju obaveznog primjerka NUB BiH pa je za ovaj period naše istraživanje time olakšano. Ovo je period kada su jasno izdiferencirani pravi časopisi sa svim svojim karakteristikama zahvaljujući primjeni međunarodnih standarda za izradu časopisa. Tako su se mnogi naši časopisi našli u bibliotekama širom svijeta.

Zbog toga što se u ovom periodu radi o manje ili više poznatim časopisima, odlučili smo se da samo damo one koji su uspjeli da se održe kroz sve istraživane periode sa manjim prekidima. Najznačajniji među njima je svakako *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* i *Wissenschaftliche Mitteilungen* koji izlaze sad već preko stotinu godina. To su znanstveni časopisi koji su se usprkos svim nedaćama uspjeli održati. Sa manjim prekidima su izlazili i neki vjerski časopisi, a jedan od takvih je časopis *Cvijet* iz Visokog koji izdaje Franjevačka gimnazija u Visokom, a počeo je izlaziti 1905. godine. U toku izlaženja nekoliko puta je mijenjao naslov, ali se ipak održao. U svim istraživanim periodima preovladali su časopisi iz društvenih znanosti i književnosti. Zato su se i bibliografije koje su se objavljivale vjerovatno više bavile istraživanjem časopisa iz ove oblasti. Tako su nastale bibliografije pojedinih časopisa (*Bosanska vila, Izraz, Pregled, Zora, Behar* i sl.)

Međutim, nedostaju kod nas specijalne bibliografije za pojedina znanstvena područja kao i retrospektivna bibliografija BiH.

I pored svih zakonskih propisa prilikom izrade Bibliografije BiH nisu obuhvaćeni mnogi naslovi, a to nije uspjela ni *Bibliografija časopisa* koju je izrađivao Jugoslovenski bibliografski institut u Beogradu.

Tako smo u Bibliografiji BiH za 1990. godinu pronašli 73 naslova što zasigurno nije bila sva produkcija bosanskohercegovačke periodike. Cilj ovoga rada je bio da se prezentiraju novi ili manje poznati naslovi bosanskohercegovačke periodike. Ovo bi bio i skroman doprinos u izradi retrospektivne bibliografije naše zemlje. Ipak moramo napomenuti da se sve ovo ne bi moglo objaviti da nismo sačuvali katalog periodike koji smo sami izradili prilikom naših istraživanja. U ovom katalogu su pored niza podataka

zabilježeni i lokacijski podaci o pronađenim časopisima što će biti od velikog značaja prilikom rekonstrukcije fondova bosanskohercegovačke periodike.

LITERATURA:

1. PRAŠTALO, Tatjana, Ćukac Neda: Medicinski časopisi iz Bosne i Hercegovine (1850-1990). *Acta informatica medica*, Vol.1, br.1, 1993, str.9-12.
2. RADULOVIĆ, Zdravka: Bibliografija bosanskohercegovačke periodike. *Bibliotekarstvo*, Sarajevo, god.XXVI, 1980., str.97-102.
3. PRAŠTALO, Tatjana, Ćukac Neda: Early journals in Bosnia and Herzegovina. *Learned publishing*, Vol.6, No.1, 1993. pp 25-28